

2 (Post)krizni vzpon nacionalizmov v Evropski uniji in evropska identiteta: pogled razmerja skozi historično prizmo

Marinko Banjac

2.1 Uvod

Pogosto se v različnih medijih in strokovnih razpravah izpostavlja ter argumentira, da je Evropska unija v velikih težavah, ali celo, da smo priča njenemu razkroju. Tovrstne ugotovitve so vse glasnejše in vidnejše vsaj od leta 2008, ko je (tudi) območje Evropske unije zajela velika finančna kriza. Slednja je prispevala k polarizaciji Evropske unije tudi tako, da so države kreditodajalke in (finančne) mednarodne institucije državam kreditjemalkam (najbolj znan primer je seveda grški) vsilile varčevalne ukrepe in »zategovanje pasov«, s čimer so se med državami članicami Evropske unije pojavile še večje razlike. Poleg tega je Evropska unija v preteklih letih iskala rešitve na področju migracij, saj so krize drugod po svetu pognale v beg proti evropskemu kontinentu številne ljudi, na kar so se države odzvale zelo različno, med drugim tudi tako, da se je zamajal temeljni red brezmejne Evrope, ki je bil vzpostavljen z dogovorom iz Schengna. Tretji velik dejavnik, ki je pri argumentiranju razkroja Evropske unije pogosto izpostavljen, pa je tudi njena nemoč v boju proti terorizmu, zaradi česar so v mnogih državah glasni pozivi, naj države same ponovno prevzamejo »stvari v svoje roke«.

V kontekstu teh procesov, ki so načeli legitimnost Evropske unije in kot taki predstavljajo izjemno težavo, s katero se evropski kontinent spopada, je prišlo do ponovnega vznika (skrajnega) nacionalizma, ki se je zdel v luči integracijskih procesov od konca druge svetovne vojne v Evropi vse manj relevanten družbenopolitični pojav (Shore 2000, 16) in ki ga evropsko sodelovanje nadomešča. Dve od najbolj jasnih manifestacij novega pohoda nacionalizma v Evropi sta na eni strani vse jasnejša drža vlad držav članic glede ščitenja »nacionalnih interesov« in na drugi tudi vzpon (skrajne) desničarske populistične retorike in gibanj, ki z veliko agresivnostjo mobilizirajo nezadovoljne evropske množice prek islamofobnega in antimigrantskega diskurza ter pozivov k branjenju lastnih nacionalnih meja, populacije, kulture, načina bivanja (BBC 2017). Nacionalistična retorika (skrajne) desnice ne temelji le na širjenju negativnih podob o islamu in prihajajočih migrantih, temveč je uperjena tudi proti Evropski uniji. Ne zgolj evroskepticizem, temveč zavračanje Evropske unije v svoji trenutni podobi in načinu delovanja je prav tako značilno

v kontekstu vzpona novega nacionalizma (Nougayrède 2017). Evropska unija je v tej retoriki pogosto označena kot okostenela, preživeta, nesposobna in odtujena, institucije in njeni predstavniki pa okarakterizirani kot (bruseljska) elita, ki svoje delo opravlja zgolj v lastnem interesu in ne v interesu evropske populacije. Ni treba izpostavljati, da je širjenje prav takšnega sentimenta med ljudmi prispevalo k odločitvi Britancev za brexit, francoska stranka Front National z Marine Le Pen in nizozemska stranka Partij voor de Vrijheid z Geertom Wildersom pa sta v svoji državi daleč od zanemarljivih političnih sil, ki krojijo politični teren (BBC 2017). Vzpon nacionalizmov v kontekstu kriz v zadnjem desetletju se torej napaja tudi prek anti-EU retorike in je z njo bistveno zaznamovan.

Zavedajoč se tega nevarnega diskurza in vse bolj razširjenega anti-EU sentimenta, tudi voditelji Evropske unije iščejo primerne odzive in izpostavljajo pomembnost dosežkov, do katerih je prišla Evropa od druge svetovne vojne dalje. Med drugim so tako v Rimu na prireditvi ob 60-letnici podpisa rimske pogodbe izpostavili, da gre za nov začetek, začetek procesa, kjer se mora 27 držav članic skupaj odločiti o prihodnosti Unije. Eno glavnih sporočil srečanja je bilo, da so se voditelji srečali zato, da se začne proces razmisleka o preteklih dosežkih in preučitve možnosti prihodnjega razvoja EU (Boffey 2017). Ob dogodku je Donald Tusk, predsednik Evropskega sveta od leta 2014, izpostavil, da bo »Evropa kot politična entiteta enotna ali pa je sploh ne bo. Samo enotna Evropa je lahko suverena Evropa« (Tusk 2017). Osrednja ideja, ki jo je želel sporočiti in ki reprezentira odgovore na pojav ostrih kritik Evropske unije in vzpona nacionalizma, je, da ni druge alternative kot to, da se evropski integracijski procesi nadaljujejo, in sicer tako, da države ostanejo v skupnem okviru Evropske unije, ne pa da iščejo stranpoti in se vračajo v nacionalne okvire ter k ščitenju ozkih nacionalnih interesov. Enotnost ter združenost vseh držav članic in različnih populacij je temeljni odgovor na prodirajočo nacionalistično anti-EU retoriko.

Takšni odgovori na nacionalistično anti-EU retoriko pa ne prihajajo zgolj s strani elit EU in voditeljev večine držav članic, temveč je prisotna tudi v civilnodružbeni sferi. »Au nom de l'amitié,« je geslo, ki je bilo vidno na dogodkih Pulz Evrope, nemške grassroot iniciative, ki želi več Evrope in manj nacionalizmov. Dogodki v okviru te iniciative so potekali po številnih nemških in drugih evropskih mestih, pri čemer so udeleženci pozivali k vztrajanju pri projektu EU, solidarnosti in enotnosti vseh Evropejcev. Eden od ustanoviteljev iniciative Daniel Röder je v eni od svojih izjav povedal, da je ideja za iniciativo zrasla po odločitvi Britancev za izstop iz Evropske unije, kar je bilo zanj kot nočna mora. Povedal je, da je bila želja ukreniti nekaj, da tudi na Nizozemskem in v Franciji ne zmagajo nacionalistične

protievropske sile, saj bi to pomenilo dodaten veter v jadra skrajnemu desničarskemu nacionalističnemu populizmu in konec projekta EU (Kern in Bleiker 2017).

Vidimo torej lahko, da je vzpon nacionalizma tesno povezan in zaznamovan (vendar ne izključno) z retoriko, ki kritizira EU in jo zavrača, na drugi strani pa opazamo poskuse preprečevanja, ustavljanja, zaviranja in zavračanja nacionalizmov s klicanjem po nadaljevanju projekta EU in zahtevami po »več Evrope«. Ob tem se pojavljajo številna vprašanja in dileme, ki jih je treba reflektirati, če želimo razumeti zgoraj opisano politično bipolarno pozicioniranje »nacionalizem versus evropskost«.

V pričujočem prispevku se lotevam vprašanja vzpona nacionalizmov v času multiple krize, ki zaznamuje Evropsko unijo v obdobju po letu 2008, ko so se v večji meri percipirano in dejansko pojavile gospodarska kriza, begunska oziroma migrantska kriza ter t. i. varnostna kriza. Izhodiščno dilemo članka predstavlja razmerje med (novimi) nacionalizmi v državah Evropske unije in protievropsko retoriko, na katero se skrajno desničarske nacionalistične grupacije in politične stranke naslanjajo v svojih argumentih in političnih diskurzih. Izhajajoč iz te dileme se v članku skozi historično prizmo lotevam predvsem preverjanja, kako so bile nacionalne identitete in nacionalizem na eni ter evropska ideja, evropska identiteta in evropskost na drugi strani medsebojno prepletene in v kakšnem razmerju so bile v različnih historičnih trenutkih. Zgodovinski pogled nam namreč razkrije, kakšni so bili pogoji (ne)možnosti, v katerih so se v različnih zgodovinskih obdobjih medsebojno prepletali različni koncepti, kot so država in narod/nacija ter ideje evropske identitete in evropskega združevanja ter preseganja nacionalnih okvirov v Evropi. Poudariti je treba, da v prispevku ne želim v teleološki maniri prikazati, kako se je razvijalo razmerje med nacionalizmom kot idejo in prakso ter evropsko identiteto in evropskostjo, temveč prikazati nekatere formativne epizode, kontinuitete in lome oziroma reze, ki so (so)določali formacijo omenjenega razmerja. Ob tem v prispevku ne gre za poskus celovitega popisa historičnih dimenzij tega razmerja, saj nikakor ni mogoče pokazati vseh dimenzij in historičnih epizod razvoja evropske identitete v razmerju z nacionalizmom/nacionalizmi, temveč gre kvečjemu za poskus orisa nekaterih kontekstov, ki lahko osvetlijo in nam omogočijo boljše razumevanje trenutnih konstelacij in procesov v Evropski uniji glede vznika (skrajne) nacionalistične retorike in političnih grupacij ter strank, vzpona antievropskega diskurza in razumevanja projekta Evropske unije ter gradnje evropske identitete kot odgovor nanje.

V ta namen najprej v prvem delu prispevka teoretiziram vprašanje identitet, pri čemer se osredotočam na nacionalne identitete in tudi na idejo ter prakse evropske identitete in občutka »evropskosti«. Glede evropske (in nacionalnih) identitet

izhajam iz predpostavke, da je pomemben element njenega vzpostavljanja, formiranja, strukturiranja in obstoja pomembno politično razmerje (oblastni odnosi) do drugih entitet, formacij in kolektivitet, ki hkrati vplivajo na to, kakšna sta (samo) podoba in (samo)razumevanje. V drugem delu prispevka skozi historično prizmo reflektiram nacionalne identitete in nacionalizem na eni strani ter evropsko idejo, evropsko identiteto in evropskost na drugi v njunem medsebojnem razmerju ter prepletu v obdobju pred drugo svetovno vojno in povojnim začetkom evropskih integracijskih procesov. V tretjem delu prispevka se nato usmerim predvsem na omenjeno razmerje nacionalizmov in evropske identitete v kontekstu po drugi svetovni vojni in pokažem, na kakšen način se je to razmerje reartikuliralo, hkrati pa ga premislim tudi v kontekstu kasnejšega pojava (nekje od sedemdesetih let 20. stoletja dalje) formalizacije in institucionalizacije ideje evropskega državljanstva oz. državljanstva EU. V zadnjem, sklepnem delu prispevka se obrnem k premisleku sodobnih kontekstov vznika skrajnega desničarskega nacionalističnega diskurza v Evropski uniji in ga poskušam razumeti tudi prek predhodno opravljene zgodovinske refleksije razmerja med nacionalizmom in evropsko identiteto.

2.2 Nacionalne identitete, evropska identiteta

Ko govorimo o evropski identiteti, vezani primarno na Evropsko unijo kot formaliziran družbenopolitični ustroj, je izhodiščna dilema povezana s kolektivnimi identitetami. Teoretizacije kolektivnih identitet so seveda izjemno raznolike in med seboj pogosto tudi tekmujoče. Sociologi, antropologi in politologi so se z vprašanjem identitet na ravni skupin in skupnosti ukvarjali praktično vse od nastanka disciplin. Koncept kolektivne identitete se v najširšem smislu nanaša na praktično privzeto in skorajda ponotranjeno idejo določene skupine ljudi, da so si med seboj po določenih značilnostih podobni ali enaki, kar jih medsebojno povezuje in ustvarja občutek pripadnosti in tudi solidarnosti. Čeprav se identiteta pogosto uporablja kot termin, ki opisuje praktično vsakršno afiniteto, občutek povezanosti, bližnjosti z drugimi ipd., pa je ravno zaradi tega ta termin večkrat nejasen, in kot pravita Brubaker in Cooper (2000), analitično neuporaben. Ob tem velja poudariti, da je občutek kolektivne pripadnosti družbeno konstruiran, identiteta pa je kategorija prakse in sicer zato, ker se jo uporablja v najrazličnejših vsakodnevnih kontekstih v namen osmišljanja posameznikovih in kolektivnih aktivnosti, delovanj, značilnosti, ki si jih medsebojno delijo, in ne nazadnje osmišljanja razlik do drugih. To je tudi ena od bistvenih značilnosti samodefiniranja skupnosti, in sicer identifikacije tistega, po čemer se ena skupina ali skupnost razlikuje od druge.

Čeprav na tem mestu ni namen povzeti vse pristope k narodu/naciji kot kolektivni identiteti, pa velja kljub temu vsaj omeniti eno ključnih del razumevanja naroda, in sicer delo Andersona (2003) z naslovom *Zamišljene skupnosti*. V njem narod opredeli kot zamišljeno politično skupnost, saj se med seboj neposredno pozna le peščica ljudi, pa kljub temu ljudje delujejo, kot da jih določeni atributi povezujejo v homogeno skupnost. Ko politično zamišljena politična skupnost zadobi formo države, narod vzpostavi svoje meje, formalizirajo se pravila, kdo je član – državljan te države in kdo ne. Čeprav morda med ljudmi obstajajo velike razlike in celo izkoriščevalska razmerja, se vzpostavi (ali zamišlja) ideja o enotnosti, homogenosti in celo medsebojni solidarnosti. Vsekakor velja ob tem poudariti, da ne obstajajo povsod enaki kriteriji ali značilnosti, ki bi definirali, kaj tvori narod ali nacijo. Ti elementi kot vezno tkivo naroda so lahko jezik, skupni kulturni vzorci, vera, rasa, etnična pripadnost ali predpostavljena skupna preteklost (Jenkins in Sofos 1996). Še eden od ključnih elementov moderne nacionalne države je tudi teritorialnost. Teritorij ne zaznamuje in opredeljuje le nacionalnih identitet v okviru (lastne) države, vendar je nacionalna identiteta v tem oziru bistveno vezana prav na določeno zamejeno ozemlje, ki jo kombinira z ostalimi komponentami, kot so etnične, kulturne, gospodarske, pravno-politične (Smith 1991). Še eden od možnih pristopov k razumevanju formacije in obstoja nacionalnih identitet je tudi tisti, ki ga zagovarja Deutsch (1951). Slednji izpostavlja, da je nacionalnost povezana z močjo in željo ljudi, da pridobijo vzvode, prek katerih je mogoče določene navade, običaje, delovanja, obnašanja, kulturne in politične prakse razširiti in jih narediti »naravne« v smislu, da jih določena populacija ponotranji in sprejme za svoje. S tem se različne skupine in razredi povežejo v relativno homogeno skupino, ki v veliki meri (lahko) zanemari včasih ogromne razlike med posamezniki in heterogenimi skupinami znotraj sebe. Kot izpostavljajo Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012), je Deutshev pristop k obravnavi nacionalizma in nacionalnosti relevanten zato, ker pokaže, da je določene attribute ali prakse mogoče mobilizirati v namen vzpostavljanja kolektivnih identitet in da postanejo del imaginarija, na katerem se historično zgradi, oblikuje, ukaluplja, stabilizira in zagotavlja kontinuiteta specifične kolektivne identitete.

Podobno kot velja za nacionalne identitete, velja tudi za evropsko identiteto, in sicer da je bila in mora biti utemeljena na določenih predpostavkah in naracijah, ki predstavljajo pogoje, možnosti njenega formiranja. Te so se skozi zgodovino spreminjale in rekonstruirale. Eder in Spohn (2005) na primer za 20. stoletje trdita, da obstaja pet ključnih konceptov, ki so predstavljali temelje evropske samoidentitete, in čeprav vsi Evropejci nikoli niso povsem enako delili in prevzeli teh konceptov, jih je vseeno smiselno identificirati, saj so v smislu velikih naracij korenito določali

pogled na to, kaj je Evropa in kdo so Evropejci. Prvi takšen koncept je evropska superiornost. V okviru tega koncepta in njemu priležnega pogleda je bila Evropa dojeta in razumljena kot nadrejena vsem ostalim civilizacijam. Ta pozicija Evrope je bila videna kot stabilna, njena vodilna globalna vloga pa je bila razumljena kot produkt napredne evropske mentalitete in celo bioloških predispozicij (glej tudi Wolf 1999). Evropejci običajno niso premišljali ali debatirali o tem, kako bi lahko druge civilizacije dohitele evropsko in kako bi prišle na raven njene modernosti. Evropska superiornost je bila dojeta kot celovita in je zajemala področja, kot so kultura, politika, vojaška tehnologija, znanost in ekonomija. Prav zaradi raznovrstnosti področij je bila naprednost evropske civilizacije hkrati tudi kompleksna in zato so obstajali različni pogledi, kaj je tisto, kar dela evropsko naprednost najbolj izrazito. Kot pravita Eder in Spohn (2005), je imel vsak politični milje svojo različico evropske superiornosti, v temelju pa je obstajalo strinjanje, da je evropska civilizacija naprednejša od ostalih. Ta ideja je bila v poznem 19. stoletju in zgodnjem 20. stoletju najbolj razširjena.

Naslednji od konceptov, ki je opredeljeval in zaznamoval lastno percepcijo Evrope, je njena ogroženost (Eder in Spohn 2005). Ta pogled se v precejšnji meri razlikuje od prvega koncepta, njegovo bistvo pa je, da je obstajalo prepričanje, da je evropska civilizacija ogrožena, primarno s strani drugih ravno tako močnih ali še močnejših civilizacij. Grožnja je lahko različne narave, lahko gre na primer za kulturno grožnjo, ki bi lahko zamajala evropsko kulturo in jo spremenila v odvisno drugim, superiornim kulturam (Nederveen Pieterse 1991). V okviru tega koncepta so civilizacije med seboj vedno tekmujoče ali celo antagonistične. Posledično v tem okviru civilizacije niso razumljene kot enote, ki med seboj iščejo razumevanje, spoznavanje, medsebojno učenje. Civilizacije kvečjemu med seboj tekmujejo, so medsebojno v veliki meri nekompatibilne in sumničave druga do druge. Na tej podlagi je ustvarjanje strahu ali celo sovraštva do drugih kolektivnih identitet ali civilizacij tkivo, ki veže določeno civilizacijo.

Tretji koncept, ki je pomemben za razumevanje samopodobe Evrope, je njeno postavljanje v kontekst globalne modernizacije. Tretji pogled torej razume Evropo kot del univerzalne modernizacije sveta, pri čemer je osrednje mesto rezervirano za t. i. prvi svet. Ta pogled je v veliki meri drugačen kot pogled superiornosti Evrope, saj je ne postavlja na piedestal ali vodilno mesto v globalnem kontekstu. V okviru tega pogleda so druge civilizacije ali kontinenti prevzeli vodilno vlogo, hkrati pa Evrope kot civilizacije ne ogrožajo neposredno. Evropa v tem kontekstu ni več najnaprednejša in najmočnejša civilizacija, temveč je zgolj del globalnega napredka, v katerem je na isti poti več civilizacij (glej Dirlik 2003). Tiste civilizacije, ki še niso

napredne, pa morajo to postati. V tem pogledu Evropa ni več nosilka napredka, ki zanika možnost razvoja drugih, manj razvitih civilizacij, temveč tudi sama išče načine, kako prispevati k razvoju drugih kolektivitet, ki so manj razvite. V teku 20. stoletja in še danes je univerzalni napredek pogosto razumljen ne samo v smislu gospodarstva, temveč tudi družbenopolitičnega ustroja, ker napredek pomeni prevzemanje demokratičnega urejanja družbe in zagotavljanje ter varovanje človekovih pravic (Eder in Spohn 2005).

Četrty pogled razume Evropo kot kolektivteto, ki je zgolj ena od mnogih. Ni ne superiorna ne ogrožena, temveč zgolj ena od različic modernih civilizacij. To samorazumevanje je bilo zgrajeno na osnovi evropske samozavesti, da je med drugim sposobna neposredno komunicirati in biti v razmerju z drugimi regionalnimi kolektivitetami. Civilizacije v tem okviru med seboj ne tekmujejo ali se ogrožajo, temveč izmenjujejo ideje, prakse, ljudstva, dobrine in življenjske sloge. S tem se pojavi prepletanje civilizacij, srečevanj, zavezništov, kompromisov in hibridne civilizacije. Običajno ta pogled ne predpostavlja, da se bodo civilizacije, ki hodijo po isti razvojni poti ali si delijo družbeno-kulturne prvine in institucionalizirane forme političnega delovanja, enostavno združile in zlele druga v drugo, s čimer bi izginile razlike med njimi. Obstajata sicer dve različici tega pogleda (Eder in Spohn 2005). Prva različica cilja na to, da je med civilizacijami potrebno razumevanje, ustvarjanje zavesti glede notranjega ustroja in logike delovanja drugih civilizacij. V tem oziru so bistvene intenzivne vezi z drugimi civilizacijami. Druga različica tega pogleda pa cilja predvsem na proces spoznavanja in učenja, prilagajanja vrednot in inovacij, znanja in življenjskih slogov, ki jih je nato možno vpeljevati v Evropi.

Zadnji, peti pogled, ki se je razvil v teku 20. stoletja, pa je v veliki meri drugačen od ostalih, predvsem zato, ker ne gre eksplicitno za razmerje z drugimi civilizacijami, temveč je obrnjen predvsem navznoter. V okviru tega pogleda obstaja prepričanje in zavedanje, da je evropski kontinent oziroma civilizacija notranje močno diverzificirana. Ideja, ki se je začela graditi, je, da je ravno notranja raznolikost tudi v preteklosti prispevala k razvoju; razvoj torej ni posledica notranje enotnosti in poenotenosti, temveč ravno obratno, posledica velikih razlik; o njih govori tudi Hobsbawm (2012). Prav zaradi tega, ker so razlike prednost in ne slabost, se je razvil pogled, da je treba razlike morda ne ravno krepiti, jih pa vsaj spoštovati in znati ceniti. V tem in skozi to se Evropa lahko razvije kot notranje raznolika, sicer pa homogena celota. Brez dvoma je tudi danes naracija homogene Evrope z notranjo raznolikostjo izjemno uporabljena, med drugim jo je mogoče prepoznati tudi v uradnem sloganu Evropske unije »združena v raznolikosti« (Lähdesmäki 2012). Diskurz interne raznolikosti je uporabljen kot nekaj, kar Evropo dela močnejšo,

in tudi morebitni notranji tekmovalni odnosi med državami ter drugimi akterji jo delajo bolj produktivno. Kot pravita Eder in Spohn (2005), je to vsaj deloma tudi reakcija na dogajanja po drugi svetovni vojni, ko so številni migracijski procesi, tudi zaradi konca obdobja evropskega kolonializma, prispevali k vedno večji kulturni in verski diverzifikaciji evropskega kontinenta.

Čeprav spreminjajoča se in nikoli povsem izkristalizirana, je ob projektu evropskih integracij po drugi svetovni vojni postajala evropska identiteta vse bolj prepoznavna in popularna. Vendar kljub temu procesu, ki bi vodil k nadomeščanju občutka pripadnosti lastni državi – narodu z občutkom pripadnosti Evropi, nismo priča. Pripadnost Evropi oziroma Evropski uniji po statistikah še vedno močno zaostaja za pripadnostjo nacionalnim državam. Obenem pa to ne pomeni, da moramo gledati na evropsko identiteto kot nekaj, kar nujno izključuje in je v nasprotju z nacionalnimi identitetami. Že od samega začetka evropskih integracij je bil projekt zasnovan tako, da je moral dopuščati tudi ohranjanje nacionalnih identitet, saj sicer do premikov na nadnacionalni, evropski ravni nikakor ne bi moglo priti. Evropska identiteta je nekaj, kar je večnivojsko in večslojno, sploh v kontekstu primerjave in vlečenja vzporednic z nacionalnimi identitetami. Po drugi strani pa je za projekt EU bistvenega pomena, da se krepí evropska identiteta *vis-à-vis* nacionalnim identitetam, saj je nujni predpogoj tudi, da je možno urejanje družbenopolitičnih zadev v okviru institucionalne ureditve, kakršna je Evropska unija. Problem, ki se mu pri tem ne moremo izogniti, je, da evropska identiteta ne more enostavno nadomestiti nacionalnih identitet, čeprav je izhodiščna ideja tudi, da je na ta način mogoče preseči ozke nacionalne identitete, ki v obliki skrajnih nacionalizmov predstavljajo potencialno in realno grožnjo miru in sobivanju raznolikih populacij. Nacionalizem, ki je sicer v svojih formativnih obdobjih predstavljal za marsikoga osvobajajočo idejo v smislu interne politične mobilizacije ljudi in pacificirajočega elementa med državami, se je v 20. stoletju brutalno sprevrgel v nasilno ideologijo, materializirano predvsem v dveh svetovnih vojnah. Nacionalizma in nacionalnih identitet, ki so sicer močno zakoreninjene, ni mogoče kar tako preseči, in kot rečeno, evropski projekt to od samega začetka niti ni poskušal. Milward (2010) celo trdi, da je projekt evropskih integracij rešil idejo in formo nacionalne države, oziroma da so se nacionalne države rešile s tem, ko so pristale na določeno mero nadnacionalne integracije. Ne nazadnje, države članice Evropske unije so še vedno, kljub temu, da so nekaj suverenosti izgubile, ključni akter in vir legitimnosti projekta Evropske unije.

V vsakem primeru je za evropsko identiteto, sploh ko jo postavljamo v kontekst razmerja z nacionalnimi identitetami, ključno tudi razmerje do »drugega«, kar je

seveda tudi eden najbolj ključnih vidikov formiranja in obstoja nacionalnih identitet. Tudi tu lahko trdimo, da evropska identiteta izhaja oziroma se napaja iz razmerja do drugega, pri čemer obstaja vrsta mehanizmov, prek katerih se ta naracija vzpostavlja. Omeniti velja le migracijske politike EU in njeno zunanjo politiko, prek katere samo sebe tudi vzpostavlja kot akterja, ki temelji ne toliko na vojaški, kolikor bolj na gospodarski in normativni moči (glej med drugim Manners 2006; Pace 2007). Prek tega se Evropska unija vzpostavlja kot normativni akter, ki v razmerju do drugih regionalnih akterjev ali držav nastopa kot entiteta, ki zasleduje norme, kot so spoštovanje človekovih pravic in demokratično delovanje družb in političnih institucij. V tem kontekstu bi torej težko rekli, da Evropska unija lahko vzpostavlja, kreira in vzdržuje lastno identiteto brez navezave oziroma razmerja do drugih akterjev in političnih entitet.

2.3 Evropski nacionalizmi, evropska identiteta

Razmerja med državnimi nacionalizmi ter identitetami na eni strani in evropsko identiteto na drugi imajo svoje korenine v različnih zgodovinskih kontekstih, ki seveda predhodijo začetkom evropskih integracij sredi 20. stoletja in so povezani z vzponom ideje ter praks nacionalne države v Evropi. Z začetkom v 18. stoletju so postajali nacionalni sentimente vedno bolj izključujoči, pri čemer je tudi ideja naroda/nacije postajala konceptualizirana vedno bolj zaprto. Prek antagonistične identifikacije so se evropski narodi osmišljali vedno bolj v terminih razlik ter stereotipov glede drugih narodov. S tem se je nacionalna zavest gradila tudi na ta način, kar je gledano skozi široko prizmo prispevalo k razvoju tekmujočih in tudi nasilnih nacionalizmov. Po drugi strani pa se je v naslednjem stoletju razvil tudi določen občutek evropske zavesti in evropske enotnosti, kar je bila posledica takrat že dolgotrajnejšega razumevanja Evrope kot nosilke razvoja in napredne civilizacije. Chebel d'Appolonia (2002) pravi, da so zaprte in izključujoče koncepcije nacije, kakršne sta na primer razvila in zagovarjala Johann Gottfried Herder in Johann Gottlieb Fichte, doživele tudi zavrnitve, pri čemer sta vzroka vsaj dva. Prvič, za nekatere so bile nacionalne države še premalo jasne politične identitete brez zgodovinskih temeljev in drugič, ozek koncept naroda so videli kot pot k agresivnemu boju med oblastmi. V tem kontekstu sta vznik in utrjevanje nacionalnih držav vodila tudi k prvim izrazom in zagovorom evropske identitete oziroma evropskosti kot kontradiskurzu državnim nacionalizmom. Chebel d'Appolonia (2002) trdi, da je tovrstna identiteta imela tri pojavne oblike. Najprej so obstajali zagovorniki ideje, da je razvoj nacionalizma na ravni nacionalnih držav le vmesni korak k združevanju celotne svetovne populacije. Vendar je za mislece ta svetovna populacija zaobsegala primarno evropske narode, medtem ko so bile neevropske

populacije izpuščene. Rousseau je, na primer, trdil, da sčasoma ne bomo več pričali Francozom, Nemcem, Špancem, temveč bodo navsezadnje vsi Evropejci, saj imajo vsi enak okus, enake strasti, enake navade. Večina zagovornikov določene oblike evropske skupne identitete je razumela pripadnost v smislu večslojnosti; najprej oseba pripada družini, potem naciji, Evropi in nato celotnemu občestvu. Podobno sta ugotavljala Montesquieu in Voltaire (Boer, Wilson, in Dussen 2005). Slednji je v svojem delu *Le siecle de Louis XV* trdil, da je bila Evropa ena velika republika, razdeljena na nekaj držav, s skupno versko osnovo in z enakimi pravnimi in političnimi principi, ki so preostalim delom sveta neznani (d'Appollonia 2002). Prav intelektualna, vojaška in gospodarska prevlada je Evropo naredila homogeno celoto, v tem kontekstu pa so jo določeni misleci razumeli kot enotno. Vse do prve svetovne vojne je tovrstno razumevanje evropske identitete oziroma evropskosti temeljilo na evropocentrizmu, kar trdita tudi Eder in Spohn (2005). Pred prvo svetovno vojno je večina Evropejcev, ki so sodelovali v debati o evropski civilizaciji, verjela, da ta predhodi in je naprednejša od preostalih neevropskih populacij. Počasi pa se je vendarle začela tudi debata o razmerju med Evropo in Združenimi državami Amerike, ki so sledile ali celo prednjačile v zagotavljanju določenih svoboščin specifičnemu delu populacije.

Po drugi strani pa so nekateri avtorji kritizirali zamejenost in omejenost Evrope, kar so videli kot nevarnost zastoja napredka v Evropi in s tem tudi njene gospodarske superiornosti. Nasprotno pa so, trdita Eder in Spohn (2005), v zamejenosti Evrope videli prednost, saj so se bali razkroja evropskih vrednot in zatona evropske superiornosti. S tem je bila evropskost utemeljena na partikularizmu kontinenta in evropska identiteta ter kultura sta bili prav zaradi svoje posebnosti reflektirani kot univerzalni. Eden od bolj znanih zagovornikov tega paradoksa je bil Kant s svojim delom *Perpetual Peace*, ki je izšel konec 18. stoletja. Ta Kantova ideja je bila povezana s pacifizmom, spoštovanjem moralnosti in aplikacijo pravic kot emanacija Razuma (Boer, Wilson, in Dussen 2005, 76). S tem je Kant vstopil v debato, ki so jo pred njim sprožili že Juan Luis Vives in Hugo Grotius, pa tudi Jeremy Bentham s svojim delom *Plan for an Universal and Perpetual Peace* (d'Appollonia 2002). V jedru zagovorov evropskega povezovanja oziroma enotnosti je bila teza, da je treba evropske interese in evropsko superiornost zaščititi napram neevropskim populacijam oziroma političnim entitetam.

Od sredine 19. stoletja pa vse do začetka druge svetovne vojne se je pojavil nov diskurz glede evropskosti in evropske identitete kot kontrapola nacionalizmom v Evropi. Ta se je manifestiral v obliki tematike in razprav glede »Združenih držav Evrope«. Debata je izšla iz nekaterih takratnih mnenj, ki so nasprotovala novemu

evropskemu vzpostavljaljočemu se redu, ter je bila tudi reakcija na percipirano in dejansko izgubo prevlade oziroma superiornosti Evrope. Zagovornika, ki sta jasno izražala svoja stališča v tej maniri, sta bila Victor Hugo in Richard Cobden, sicer tudi osrednji figuri na Pariškem mirovnem kongresu leta 1849. Projekt združenih držav Evrope je bil bolj posledica želje, da se evropske države prilagodijo novemu mednarodnemu okolju, kot pa jasne želje, da se evropske nacionalne države združijo. Že takrat je bila za nekatere intelektualce država politična in gospodarska entiteta, ki je bila preživeta in ni več odgovarjala dejanskim svetovnim razmeram, predvsem v kontekstu vznika novih držav, vključno z Združenimi državami Amerike, ki so bile včasih klient Evrope, potem pa so postale njen rival (Boer, Wilson in Dussen 2005).

Vzpon Združenih držav Amerike po ameriški državljanski vojni je torej postal nov izziv Evropi, med drugim tudi zato, ker se je ameriška populacija znatno povečevala, produktivnost ameriškega gospodarstva pa je počasi postajala večja od evropskih držav. Evropska kultura in gospodarski razvoj nista bil več tako jasno napredna kot pred tem. Tudi na Daljnem vzhodu so nekatere politične entitete postajale vse močnejše, med njimi na primer Japonska, ki je pokazala, da je sposobna premagati velike sile. Prepričanje o zunanjem sovražniku ali vsaj grožnji je postajala vse močnejša tudi po drugi svetovni vojni in v celotnem obdobju med obema svetovnima vojnama. Ideja evropskosti in evropske identitete kot kontrapol partikularnim nacionalizmom specifičnih evropskih držav je bila izrazito neučinkovita, hkrati pa vse bolj antinacionalistična. Preseganje ozkih nacionalnih delovanj in praks v Evropi je bilo mogoče v medvojnem obdobju opazovati tudi v okviru vzpostavljanja Evropske carinske unije leta 1925. Tudi v tem obdobju je bila izrazito prisotna antinacionalistična retorika v ideji evropskosti, pri čemer je izstopal tudi Španec Ortega y Gasset, ki je v tej maniri poudaril, da je bila vsaka nacija nekoč velik, odprti prostor, ki je sčasoma postal provinca ... Vsi nacionalizmi so v slepi ulici in samo odločitev, da se zgradi velika nacija z vsecelinsko populacijo, bo ponovno obudila utrip Evrope (Raley 1971).

Eder in Spohn (2005) pa poudarjata, da je bila ta nova identifikacija z Evropo še vedno zelo nenačrtna in po vsebini nedoločljiva. Zgrajena je bila okoli idej o skupni kulturi, skupnih normah, skupni preteklosti, predvsem zapuščini antičnih kultur. V tem kontekstu je bilo izjemno težko oblikovati in razviti bolj natančno in bolj substancialno identiteto, sploh v času, ko je bila Evropa še vedno izjemno raznolika in ko ni imela skupnih nadnacionalnih institucij. Prav zato je bilo samorazumevanje z vidika skupne evropske identitete omejeno na ozek krog ljudi, predvsem mislecev. Toda ne glede na to je bila ideja prisotna in je pomenila premik ali celo rez v času krize, ki je imela sicer tri vidike.

Najprej je pomembno, da je bila v času vojn in medvojnem obdobju evropska identiteta v primežu gospodarskega in političnega zatona, kar je bilo posledica padca standarda v primerjavi z na primer Združenimi državami Amerike. Poleg tega je to bil tudi čas začetka dekolonizacije in spoznanja, da Evropa ni več center sveta in superiorna sila (Lundestad 1986). Drugi vidik se nanaša na izkušnjo obeh svetovnih vojn, ki sta ravno na evropskem kontinentu pustile izjemne posledice v smislu števila žrtev in drugega nasilja, tudi genocida. Prav zaradi brutalnosti vojn in z današnjega vidika nerazumljivih razsežnosti uporabe orožja so mnogi Evropo označili kot kontinent, ki je izšel kot propadajoč kontinent brez moralnih zadržkov. Tretji historični vidik krize tega obdobja pa je razdelitev in razmejitev Evrope, ki je bila v kontekstu že omenjenih vojn težko videna kot ena celovita civilizacija, kot enovita entiteta, kjer gre zgolj za eno samo populacijo. Vsekakor je mogoče govoriti tudi o politični razdelitvi v smislu raznolikih političnih sistemov, pri čemer so nekatere države ohranjale določeno demokratičnost, druge pa so se vzpostavile ali prelevile v desno orientirane diktature, spet tretje so prevzele socialistično oziroma komunistično ideologijo.

V tem historičnem trenutku se je po drugi svetovni vojni oblikovala bipolarna delitev sveta, ki je kulminirala oziroma se manifestirala tudi v hladni vojni, hkrati pa se je v večji razsežnosti nadaljeval nepovraten proces dekolonizacije, ki je predstavljal novo realnost v mednarodnih odnosih in ne nazadnje tudi v evropski samopodobi in njenem razumevanju geopolitičnega ustroja sveta. Vse to je prispevalo k oblikovanju novega zagona glede poenotenja evropske celine, predvsem na temeljih pacifizma (»nikoli več vojn«), ponovno vzpostavljeno zaganje v mehanizme trga in gospodarstva, trgovske ambicije in tudi nostalgija po preteklih uspehih in poziciji Evrope v svetu. Sploh slednje je vidno tudi v notorično znanem govoru Winstona Churchilla, v katerem je poudaril, da bi, če bi se evropske države uspele združiti, 200 do 400 milijonov prebivalcev Evrope s skupno preteklostjo in prihodnostjo, uživalo srečo, ki ne bi poznala ovir in ki je ne bi mogla zadržati nobena meja. V tem kontekstu je zagovarjal oblikovanje in gradnjo entitete Združene države Evrope (Dinan 2004).

2.4 Evropska identiteta po drugi svetovni vojni: umik nacionalizmov?

Diskurz evropeizacije in gradnje evropske identitete je po drugi svetovni vojni z dobival veliko bolj institucionalne temelje, prek katerih se je kolektivni »mi« na ravni Evrope lahko politično oblikoval. V postopnem oblikovanju evropskih integracij so države imele do določene mere okrnjeno možnost vplivati na rezultate

oblikovanja novih nastajajočih nadnacionalnih političnih okvirov, vendar pa to ne pomeni, da so države enostavno izgubile svoj smisel ali svojo legitimnost. Evropski red je izšel iz materialne nemožnosti ponovne reifikacije države, saj je bila v tistem historičnem momentu nacionalna država kot vir skrajnih nacionalizmov, ki so rezultirali v vojnah, videna kot vir preteklih problemov. Bélanger (2014) trdi, da je po drugi svetovni vojni terminologija, povezana z državo, v kontekstu formacije evropskih integracij enostavno usahnila, saj na podlagi tega diskurza oziroma imaginarija ter konceptov ni bilo mogoče načrtovati in vzpostaviti nove politične nadnacionalne realnosti Evrope. Počasi se je tako nacija države in nacij/narodov umikala, uporabljal pa se je nov besednjak, ki je bil v tistem času bolj primeren za realnost novega evropskega prostora. V tej luči so se začele uporabljati besede, kot so mir, solidarnost, unifikacija in pomiritev nasprotij, s čimer se je oblikoval nov diskurzivni teren, ki je lahko zaokrožil in predstavljal humus, na katerem se je kot dodana vrednost izkazovala nova politična skupnost – denacionalizirana evropska politična skupnost z novim evropskim besednjakom. Današnja Evropska unija je do določene mere rezultat prav teh procesov, ki so bili lahko v tistem zgodovinskem trenutku vzpostavljeni ravno zaradi pogojev možnosti, formiranih ne le v nekaj desetletjih, temveč, kot smo pokazali tudi v predhodnem delu prispevka, v daljšem časovnem okviru.

Na ta način so se torej začeli vzpostavljati evropska identiteta, ideja in diskurz evropskosti. Slednji so se odrezali in ločili od politične skupnosti, primarno zamišljene v okviru države in koncepta naroda/nacije. Ideja evropskosti, ki so jo gradili na nadnacionalni ravni, je bila navezana na obstoj vse manj notranje zamejenega evropskega teritorija, ravno pri tem pa lahko opazimo paradoks. Evropska identiteta in evropskost sta morala biti vezana tudi na teritorij ravno tako, kot je to značilnost (nacionalnih) držav kot politične skupnosti. S tem je bila izgradnja nove evropske skupnosti z nastajajočimi nadnacionalnimi strukturami simulacija državne politične tvorbe; torej ravno tistega, čemur je na določen način želela ubežati (Bélanger 2014). V tem smislu ne gre za propad struktur in sistematizacije države, temveč bolj za poskus vzpostavljanja alternativnega diskurza, ki je identificiral, zamejil, zaokrožil in formiral novo evropsko konstrukcijo. Slednja je bila najbolj izrazito upovedana v okviru t. i. Schumanove deklaracije (Schuman 2015 [1950]), ki sicer velja kot eden od bistvenih mejnikov začetka evropskih integracij po drugi svetovni vojni. Ob tem je smiselno poudariti, da evropsko povezovanje in integracija nikakor nista le produkta te deklaracije, prav tako pa ta deklaracija ni izšla na praznem terenu, brez predhodnih podobnih idej. Kar pa je glede Schumanove deklaracije vendarle pomembno in bistveno, pa je, da je šlo za začetek politične materializacije, ki je bila v danem trenutku mogoča zaradi predhodnih zgodovinskih kontekstov.

Bélanger (2014, 36-7) izpostavlja, da je Schumanova deklaracija eden od prelomnih trenutkov razvoja evropske integracije in diskurza evropskosti, čeprav je bil v njegovem govoru, v katerem je Schuman predstavil deklaracijo, nov ustroj Evrope relativno slabo opredeljen in še vedno nejasen. Toda po drugi strani je pomembno, da so prav pogoji možnosti vzpostavljali teren, na katerem so bili nov evropski red, sistematizacija ter politična institucionalizacija nadnacionalnega evropskega okvira opredeljeni in formirani. Država kot ideja in kot koncept ter materializacija ni bila več tista, ki je v izhodišču temeljno opredeljevala nov evropski red, temveč je bila Evropa zamišljena kot skupnost izven države. Nova razmerja in razmere na evropskem kontinentu so opredeljevali teren, na katerem je evropska skupnost lahko bila zamišljena, v prvi vrsti pa je bil ta teren opredeljen v deklaraciji skozi zgodovinski spomin na meddržavne boje in grozote, ki so se zgodile med drugo svetovno vojno. Glede na to, da so predvsem državne politike v obliki skrajnih nacionalističnih teženj vodile v morijo, sta se evropski red in nova evropskost opredelila kot nasprotje tega. Evropski projekt je nastal kot negacija državnih nacionalizmov, ozkih in zamejenih prostorov, ki so izključevalni, zavojevalni in nasilni. Kot pravi Bélanger (2014, 37), je »v deklaraciji poudarek na Skupnosti, ki se odmakne od internacionalne Evrope, zamišljene in vzpostavljene pred drugo svetovno vojno, in premakne k denacionalizirani obliki politične unifikacije. To reflektira voljo do zaščite populacij Evrope od vrnitve v predskupnostni nered, ki so jo povzročile nacionalistične vojne«. Obenem pa se deklaracija vrača k Evropi kot skupnosti tudi v formi civilizacije, saj izpostavlja, da je lahko doprinos organizirane in živčevje Evrope k mirnim odnosom neumanjkljiv. Ponovno je v središču tudi ideja, da je evropska identiteta utemeljena na miru in sožitju, poleg tega pa je eden od predpogojev za razvoj politične formacije evropske skupnosti na nadnacionalni (ali kot smo izpostavili, kontranacionalni) ravni njena organiziranost in življenjskost. Medtem ko je slednje metafora za organskost in/ali naravnost v smislu stalnega razvoja, je organiziranost artikularna kot element urejenosti in sistematiziranosti. Oboje hkrati predstavlja drugačno zasnovo, kot je državna. Državne strukture so zamišljene kot stalne, determinirane, praktično nespremenljive, medtem ko sta evropska identiteta in evropska skupnost zamišljeni kot spremenljivi v smislu urejene ter organizirane organske rasti, spremenljivosti, razvoja. Evropska skupnost je bila že v zgodnji fazi po drugi svetovni vojni percipirana kot projekt stalnega razvoja in proces vedno večje povezanosti, unificiranosti.

Evropska skupnost je po drugi svetovni vojni zamišljena na drugačnih temeljih kot narod/nacija v državnih okvirih. Medtem ko je slednja razumljena kot skupnost, ki mora biti notranje kar se da homogena in navzven pripravljena na obrambo pred morebitnimi nevarnostmi in vdori, pa je evropska skupnost od samega začetka

artikulirana v smislu notranje heterogenosti, ki se mora v prihodnosti politično poenotiti v smislu zagotavljanja tudi eksterne delovanja po miroljubnih poteh. Tukaj lahko vidimo, da se je evropska samopodoba bistveno reartikulirala, saj je v teku 19. in prve polovice 20. stoletja bila ena od samopodob Evrope tudi samopodoba prek zunanje grožnje (Eder in Spohn 2005). Če je takoj po vojni ta samopodoba v veliki meri izginila, se je kasneje vračala skozi različne artikulacije. Tako je na primer v migrantskih politikah Evropske unije prisoten diskurz zunanje nevarnosti, prav tako pa lahko argumentiramo, da je skozi gospodarske politike na prelomu v novo tisočletje z libonsko strategijo vzpostavljen diskurz tekmovanja z drugimi globalnimi akterji in regijami za položaj najuspešnejše svetovne gospodarske sile (Teasdale 2012).

Sta pa po drugi strani prav izhodiščni odmik in percipirana podoba evropske skupnosti in danes Evropske unije od diskurza zunanje nevarnosti material in vsebina, ki napajata nacionalistični anti-EU diskurz. (Skrajni) nacionalistični diskurz, ki smo mu priča danes, poudarja ravno pasivnost, nemoč, odloženo željo in nezainteresiranost za reševanje problematik, kot so terorizem, ekonomske, nelegalne imigracije ipd. V tem nacionalistični diskurzi mobilizirajo retoriko preteče (zunanje in notranje) nevarnosti, ki je domnevno Evropska unija ne more, ne zna ali noče rešiti.

V kasnejših desetletjih se v teku evropskih integracijskih procesov ideja evropske skupnosti ni razvijala le v kontekstu zgoraj omenjenega »novega« besednjaka, temveč je kot politični projekt moral postati bolj oprijemljiv, koncept evropske identitete pa vsebinsko bolj poln. Ta problem »praznosti« konceptov evropske identitete in evropske populacije kot skupnosti je bil detektiran že vsaj v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so se pojavile tudi prve eksplicitne ideje vzpostavljanja evropskega državljanstva (Jamieson 2002). V tem kontekstu vidimo, da se je evropska retorika, ki se je, kot pravi Bélanger (2014), namenoma in eksplicitno oddaljevala od retorike, navezane na koncept države in naroda/nacije, z iskanjem evropskega državljanstva kot principa in praks evropske identitete in evropskosti vendarle preusmerila nazaj h konceptom, navezanim na nocio države in (nacionalnega) državljanstva.

Čeprav EU državljanstvo ni bilo pravno-formalno kodificirano vse do leta 1993, ko je bila ratificirana maastrichtska pogodba, pa je bila ideja vzpostavitve takšnega državljanstva v okviru Evropske skupnosti in še prej v okviru Evropske gospodarske skupnosti prisotna že več desetletij (Wiener 1997). To z drugimi besedami pomeni, da so bile fraze, kot so Skupnost državljanov, državljeni Evrope ipd., predmet različnih premislekov in nekaterih političnih pobud, že veliko preden je državljanstvo EU postalo pravno-formalna kategorija. To hkrati daje vedeti tudi,

da državljanstvo EU nikakor ni nastalo *ex nihilo*, temveč kot posledica daljšega političnega procesa.

Kot pravi Hansen (2000, 142), je prve konkretne politične iniciative razvoja kategorije državljanstva EU predstavljalo delo delovne komisije, ki je bila formirana v okviru pariškega vrha voditeljev držav Evropskih skupnosti, ki je preučevala možnosti dodelitve posebnih pravic državljanom držav članic Evropskih skupnosti. Že leto pred pariškim vrhom, torej v letu 1973, pa je bila v okviru zasedanja zunanjih ministrov držav Evropskih skupnosti v Kopenhagnu podpisana deklaracija o evropski identiteti, ki sicer državljanstva neposredno ni omenjala, je pa predstavljala konceptualno osnovo, na kateri je bila razvita kasnejša ideja evropskega državljanstva, saj je med drugim pozvala k poudarjanju skupne dediščine evropskih narodov in enotne evropske civilizacije. Ta proces je bil nadgrajen s Tindemansovim poročilom iz leta 1976, v katerem je Evropski svet pozval k formiranju monetarne unije, skupne zunanje in varnostne politike ter ne nazadnje tudi ideje evropskega državljanstva na osnovi skupne evropske dediščine.

Ne glede na tovrstne pobude, ki jih je v določeni meri podpiral tudi Evropski parlament, pa so konkretne politične aktivnosti ali iniciative, ki bi predstavljale konkretno osnovo za pravno kodifikacijo evropskega državljanstva in politične prakse za udejanjanje ideje, izostale. To je bila deloma posledica, kot trdi Hansen (2000), neodločnosti in nekonkretnosti Evropskega sveta, čeprav je na deklarativni ravni obstajalo prevladujoče prepričanje, da je ideja evropskega državljanstva lahko koncept, ki bi proces evropskega združevanja utrdil tudi izven gospodarskih integrativnih procesov, oziroma, povedano drugače, gospodarsko združevanje bi preko tega koncepta lahko dobilo dodatno legitimacijo v širši javnosti. Na tem mestu je pomembno dodati, da Tindemans (1975) ni koncipiral državljanstva na nadnacionalni ravni zgolj na podlagi skupne (kulturne) dediščine, temveč je v koncept državljanstva vključil tudi idejo posedovanja posebnih ekonomskih in socialnih pravic, ki naj bi jih zagotavljale oziroma udejanjale institucije Evropskih skupnosti.

Kljub tej pripadnosti ideji na deklarativni ravni pa je bila v osemdesetih letih prejšnjega stoletja ideja evropskega državljanstva naslovljena na podoben način kot v predhodnem desetletju, vendar je ravno skozi proces naslavljanja tega vprašanja postala del agende Evropske skupnosti. Tako je na primer pomembno prelomnico predstavljalo srečanje Evropskega sveta v Fontainebleauju leta 1984, kjer je bilo poudarjeno, da mora biti ena izmed ključnih prioritet v okviru evropskih integracij tudi ustvarjanje Evrope ljudstev. V namen zasledovanja te prioritete je bila ustanovljena tudi posebna komisija, ki jo je vodil Pietro Adonnino. Poročilo, ki ga je izdala Adonninova komisija naslednje leto, je vsebovalo premisleke in konkretne

predloge o možnih ureditvah na evropski ravni, ki bi predstavljale neposredne in vidne koristi za državljane v njihovem vsakdanjem življenju (CEC 1985). Komisija je predvidevala, da bodo ponujene ugodnosti oziroma praktične ureditve, ki bodo olajšale življenje državljanov, predstavljale osnovo, na kateri si bo lahko Evropska skupnost povečala kredibilnost med ljudmi. Kar je mogoče videti iz poročila je, da je ideja evropskega državljanstva povezana z določenimi pravicami in svobodami, te pa so razumljene kot praktične politične rešitve, zato da se zagotovi legitimnost in kredibilnost evropskih integracijskih procesov.

Komisija evropskih skupnosti pa je v osemdesetih letih poudarjala, podobno kot je bilo evropsko državljanstvo prevladujoče koncipirano v sedemdesetih, da mora nadnacionalna oblika evropskega državljanstva temeljiti na ideji skupne preteklosti in kulturne dediščine. Hansen (2000, 144–45) ob tem opozarja še, da so bila osemdeseta leta ključna z vidika zamejevanja ideje evropskega državljanstva v smislu vezanosti na ideje trga, individualizacije in gospodarskih procesov, izključene pa so bile tematike, vezane na socialo.

Začetek devetdesetih je v formalno-pravnem smislu ključno obdobje za vzpostavitev državljanstva EU, saj je z mastrichtsko pogodbo postala formalna kategorija. V drugem delu pogodbe (8. člen) je določeno, da so državljani EU vsi, ki so državljani držav članic Evropske unije, pri čemer jim pripadajo tiste pravice, ki so zapisane v pogodbi. Med drugim to pomeni, da so državljani EU pridobili pravico biti voljen in voliti Evropski parlament v kateri koli državi članici Evropske unije, pravico do peticij, naslovljenih na institucije Evropske unije, ipd. Maas (2007) ocenjuje, da je mastrichtska pogodba državljanom EU zagotovila predvsem štiri sklope pravic: pravica prostega gibanja, politične pravice, pravico do diplomatske zaščite, in kot že rečeno, pravico do peticije in pritožbe evropskemu ombudsmanu. Vsekakor se s tem politični proces na evropski ravni nikakor ni zaključil, temveč so nekatere države članice EU podpirale nadaljnje širjenje pravic državljanom EU, medtem ko so nekatere, med drugim najbolj očitno Velika Britanija (Maas 2007), vztrajale, da je nadaljnje širjenje pravic lahko problematično v smislu spodbujanja skepticizma glede oblikovanja regionalne povezave, ki bo preveč spominjala na nacionalne države. Prav ta nasprotujoča si mnenja so se odrazila tudi v amsterdamski pogodbi iz leta 1997, ki je amandmirala mastrichtsko pogodbo, saj je bilo ponovno zapisano, da je EU državljan vsak državljan države članice Evropske unije, ob tem pa je dodano, da državljanstvo EU ne nadomešča, temveč dopolnjuje nacionalna državljanstva. Kot lahko vidimo, je pravno formalna kodifikacija na ravni Evropske unije morala na eni strani jasno razmejiti državljanstvo EU od nacionalnih državljanstev, po drugi strani pa je zaradi trdoživosti in navezanosti evropskih narodov/nacij na

svoje državne okvire in svoja državljanstva še vedno morala ohranjati nacionalna državljanstva kot temelj. Eksplicitno je namreč postalo, da je državljanstvo EU nekaj, kar dopolnjuje in je torej dodatek nacionalnim državljanstvom, s tem pa imajo slednja še vedno temeljno vlogo in so temelj identitet evropskih populacij.

V vsakem primeru državljanstvo EU, kljub nasprotnim pričakovanjem mnogih držav, ni postalo ključen element amsterdamske pogodbe, prav zaradi že omenjenih bojzani Velike Britanije (in Danske), da bi lahko EU postala okvir, preveč podoben nacionalnim državam kot ključnemu okviru državljanstev. Ne nazadnje, vpis v amsterdamsko pogodbo o tem, da državljanstvo EU ne nadomešča, temveč zgolj nadgrajuje oziroma dopolnjuje nacionalna državljanstva, je politična formulacija te bojzani.

Vrh v Laeknu (2001) se je osredotočil na demokratično legitimnost Evropske unije, kar se je odrazilo tudi v deklaraciji, ki je bila sprejeta. V njej so voditelji držav članic pozvali, da morajo evropske institucije delovati tako, da bodo bliže njenim državljanom, saj naj državljeni prepogosto ne bi vedeli, kako Evropska unija vpliva na njihova življenja. Diskurz, ki se pojavlja in utrjuje tudi v laekenski deklaraciji, je usmerjen k izpostavljanju evropskega/EU državljanstva kot prednosti in kot formaciji novih dejanskosti, v katerih imajo ljudje, ki posedujejo evropsko državljanstvo, številne ugodnosti, ki lajšajo življenje. Evropska identiteta se na ta način gradi kot nova realnost, ki odraža potrebe in želje evropskih državljanov: »podoba demokratične in globalno angažirane Evrope se povsem sklada z željami državljanov« (European Council 2001, 20). Evropska unija dosega in cilja na raven subjektivitet, ustvarja podobo sinergij na ravni intimnosti vsakega posameznika, ki je njen državljan. Deklaracija je bila zato formirana kot dokument, ki naj bi spodbudil bolj demokratično, transparentno in učinkovito Evropska unijo, ki je potrebna zato, ker njeni državljeni niso zgolj državljeni nacionalnih držav oziroma članic Evropske unije, temveč tudi Evropske unije same. Ker obstaja ta hkratnost obeh tipov državljanstev, naj bi bilo, tako v deklaraciji, treba zagotavljati legitimnost in demokratičnost na vseh nivojih in vseh institucijah, ki pomembno vplivajo na življenje ljudi. V Laeknu je bila v kontekstu državljanstva EU pomembna tudi debata o novi ustavi EU, saj so bila naslovljena vprašanja osnov, na katerih naj bi temeljilo opredeljevanje državljanstva v ustavi. V tem smislu je bilo naslovljeno, ali naj bodo vrednote, pravice in/ali dolžnosti tiste, ki bodo zapisane kot temelj državljanstva, predvsem pa je bilo v tem kontekstu vnovič odprto vprašanje razmerja med EU in nacionalnimi državami.

Iz pregleda političnega procesa vzpostavljanja državljanstva EU od maastrichtske pogodbe dalje se zdi, da je prišlo do zastoja širjenja pravic in nasploh do nejasnosti, kaj državljanstvo EU v vsebinskem smislu, ki presega zgolj pravice, sploh

bo. Vendar pa je treba tudi te procese razumeti kot politični kontekst, v katerem se formirajo. Ta tenzija med državljanstvom, ki je vezano na nacionalno državo, in državljanstvom, ki pomeni njegovo preseganje ali vsaj soobstoj, je nekaj, kar je določujoče in kar pogojuje njegovo vsebino. Poleg tega pa je pomembno, da se kategorija državljanstva EU ne polni le s tem, kar je pravno-formalno kodificirano v pogodbah ali kar je vezano na tisto, kar je označeno kot ključni dokumenti EU. Hansen (2000) opozarja, da se je diskurz o evropskem državljanstvu, ki se je oblikoval v osemdesetih letih, nadaljeval v devetdesetih in tudi v novem tisočletju.

2.5 Kriza in ponovni vznik nacionalizmov: diskurzi o Evropski uniji v kontekstu vzpona nacionalizmov

Kot smo ugotavljali v prispevku, ima diferenciacija med evropsko identiteto in Evropsko unijo na eni strani ter nacionalno identiteto na državni ravni relativno dolgo zgodovino, čeprav se je najbolj jasno vzpostavila in politično institucionalizirala po drugi svetovni vojni. Kot je bil takrat nacionalizem vezan na državo in državne strukture (od katerega se je retorika v okviru evropskih integracijskih procesov želela umakniti), tako tudi danes tisti, ki orientirajo svoje identitete in politične preference na nacionalno-državno raven, pogosto najdejo smiselne ali celo prepričljive argumente v skrajno desničarski retoriki in političnih strankah, sploh v kontekstu razprav o (ne)učinkovitosti Evropske unije glede migracij, varnosti ipd. Večina radikalnih nacionalističnih diskurzov v Evropi se naslanja na etnično koncepcijo nacionalnih identitet, pri čemer se jih opredeljuje predvsem prek razlikovanja in nasprotovanja različnim imigrantskim ter drugim skupinam, ki so označene kot »zunanje« ter razumljene kot nevarnost ustaljenim družbenim vzorcem, navadam, življenjskim slogom in vrednotam ter kot nevarnost v ekonomskem smislu. Bistveni element skrajno desničarske retorike in nacionalističnih diskurzov je, da apelira predvsem na posameznike in skupine, ki svojo identiteto še vedno primarno utemeljujejo prek nacije/naroda in ki so v kontekstu delovanja Evropske unije razočarani glede političnih procesov in načina urejanja vrste problematik. V nadnacionalnem projektu gradnje evropske identitete in evropskosti ne vidijo smisla, čeprav lahko do določene mere črpajo svojo argumentacijo prav iz skupne evropske zapuščine, utemeljene na (poenostavljenem) zgodovinskem spominu in krščanskih temeljih. Toda ne glede na slednje je skrajna nacionalistična retorika v prvi vrsti zavezana nacionalno-državnemu okviru kot novi-stari alternativni upravljanja in urejanja družbenopolitičnih zadev.

Takšna orientacija, ki nasprotuje projektu Evropske unije in ki zavrača »umetno« ustvarjanje evropskosti in evropske identitete, je vidna v porastu podpore

radikalnim desničarskim strankam v državah članicah Evropske unije, med katerimi so pogosto izpostavljene predvsem Velika Britanija, Francija, Nizozemska, Poljska, Italija in tudi Avstrija.

Pomembno je, da je sodobna skrajna desnica prestrukturirala in reformirala svoj diskurz, pri čemer je bistveno, da se je oddaljila od ekstremizmov v obliki nacizmov in fašizmov kot pojava 20. stoletja. Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012) argumentirajo, da je retorika teh strank danes veliko bolj previdna in subtilna, v svoji formi pa populistična in antiestablišmentska. Ravno zaradi svoje bolj previdne in predrugačene retorike so nacionalistične desničarske stranke vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja uspele konsistentno svoje politike in diskurz poriniti v mainstream politiko; tako je del »sprejemljivega« političnega terena postalo tudi tisto, kar je včasih ostajalo na margini. Kot pravijo Fligstein, Polyakova in Sandholtz (2012), je del odgovora, kako je do tega sploh lahko prišlo, tudi izpostavljanje nekonsistentnosti in nejasnosti razmerij med nacionalnimi identitetami in evropsko identiteto. Gre za vprašanje zavračanja Evropske unije kot projekta elit, hkrati pa zavračanje grajenja evropske identitete kot brisanja nacionalnih vezi in čustev. Radikalne desničarske nacionalistične stranke in grupacije po Evropi, kot rečeno, ne zavračajo skupnih evropskih korenin, vendar slednje vidijo zgolj kot skupen civilizacijski okvir, ki ponuja etničnim oziroma nacionalnim skupinam temelj povezovanja, ne pa stapljanja. V slednjem vidijo nacionalistične kolektivitete tudi strah pred izgubo kulturnih, etničnih in jezikovnih značilnosti naroda/nacije, tudi zato, ker uradne institucije Evropske unije po njihovem mnenju ne naredijo dovolj, da bi drugim verskim in etničnim skupnostim preprečile »vdore« in »zasedbo« evropskega teritorija in kulturnega, gospodarskega ter političnega prostora.

Skrajni nacionalizem evropskih desničarskih strank sicer ni uniformno in kategorično proti evropskemu povezovanju. Med drugim je dober primer tudi iz leta 2005, ko so se predstavniki sedmih različnih evropskih desničarskih strank srečali na Dunaju in sprejeli deklaracijo z naslovom Deklaracija patriotskih in nacionalističnih gibanj ter strank v Evropi. V njej nakazujejo svoja načela, med katerimi so zavračanje širjenja EU na neevropske regije in takojšnja ustavitev vseh imigracij v Evropo ter zavrnitev ustave EU. Tudi skrajna desnica se torej povezuje na evropski ravni in ima zahteve za Evropo, vendar je Evropa v njihovem diskurzu zgolj okvir sodelovanja nacionalnih držav. Podobno srečanje na Dunaju so imeli tudi leta 2016, ko so ponovili zahtevo po ustavitvi migracij v Evropsko unijo, v času priprav na brexit pa pozvali Britance, naj zapustijo Evropsko unijo, in k ponovni vzpostavitvi nacionalnih suverenosti (Deutsche Welle 2016). Diskurzivno polje skrajne desničarske nacionalistične retorike na eni strani teži k povezovanju na evropski ravni, vendar

jasno in strogo zavrača projekt Evropske unije kot ustvarjanja novih (nacionalnih evropskih) identitet. Ob tem cilja na idejo, da je Evropska unija institucionalni okvir, kjer so ljudem bile odvzete svoboščine, odmik od Evropske unije pa pomeni povrnitev teh svoboščin. V tej retoriki je Evropska unija reprezentirana negativno, kot entiteta, ki ne prinaša, temveč omejuje ljudi. Na drugi strani pa se prav Evropska unija predstavlja kot politična formacija, ki je ljudem na evropskem kontinentu prinesla mnoge nove svoboščine, na primer svobodo prostega pretoka kapitala, storitev, blaga in ljudi. Proevropski in pro-EU diskurz zavrača nacionalistično retoriko kot vračanje v preteklost in izgubo novo pridobljenih svoboščin. Intenzivni antagonizem med populistično nacionalistično retoriko in proevropskim sentimentom se pojavlja tudi na terenu vprašanja suverenosti in zagotavljanja svoboščin ter pravic.

V zaključku lahko izpostavimo, da je razmerje med nacionalizmom kot idejami in praksami ter evropsko identiteto in Evropsko unijo v sodobnih kontekstih izjemno kompleksno in večplastno, saj vsebinsko posega na raznolike terene, ki jih ljudje razumejo kot del njihovega vsakdana in celo kot del intime. Zgodovinsko gledano je razmerje med nacionalizmi in idejo Evrope/evropskosti bilo pogosto, če ne praktično ves čas na terenu medsebojne pogojenosti, zato ni nenavadno, da v akademskem prostoru najdemo teze, ki zagovarjajo tezo, da drug brez drugega ne morejo, saj sta medsebojno konstitutivna. Ob tem pa je ravno zgodovinski spomin ključen v opozarjanju, kaj so nacionalizmi (v svoji skrajni) obliki prinesli evropskemu kontinentu in kaj bi vračanje v preteklost lahko prineslo, po drugi strani pa je tudi v okviru evropskega projekta EU morda potrebno več zavedanja, da veliko (ali večina) Evropejcev misli svojo identiteto najprej v terminih nacionalnih okvirov, s čimer se vedno znova kaže trdoživost nacionalnih držav in vprašljivost izhodišč Evropske unije, ki gradnjo evropske identitete prevečkrat razume in jo obravnava kot projekt.

Literatura in viri

- Anderson, Benedict, 2003: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BBC, 2017: "Guide to nationalist parties challenging Europe." Dostopno prek <http://www.bbc.com/news/world-europe-36130006> (15. julij 2017).
- Bélanger, Marie-Eve, 2014: Europeanization as a Foundation of the European Construction. In *Europeanization and European integration: from incremental to structural change* (ur. Coman, Ramona; Kostera, Thomas in Tomini, Luca). Hampshire, England; New York, New York: Palgrave Macmillan. 29–49.

- Boer, Pim den, Kevin Wilson in W. J. van der Dussen, 2005: *The history of the idea of Europe*. Milton Keynes; London; New York: Open University; Routledge.
- Boffey, Daniel, 2017: European leaders gather to mark 60th anniversary of Treaty of Rome. *The Guardian*, dostopno prek <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/25/european-leaders-gather-to-mark-60th-anniversary-of-treaty-of-rome> (25. junij 2017).
- Brubaker, Rogers, in Frederick Cooper, 2000: Beyond "identity". *Theory and Society*. 29/1. 1–47.
- CEC, 1985: Report on a People's Europe (29 March 1985) *Bulletin of the European Economic Community*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- d'Appollonia, Ariane Chebel, 2002: European Nationalism and European Union. V: *The idea of Europe: from antiquity to the European Union*. (ur. Anthony Pagden). Washington, D.C; Cambridge: Woodrow Wilson Center Press; Cambridge University Press. 171–190.
- Deutsch, Karl Wolfgang. 1951. *Nationalism and social communication*. Harvard University: Harvard University Press.
- Dinan, Desmond, 2004: *Europe recast: a history of European Union*. Boulder: Lynne Rienner.
- Dirlik, Arif, 2003: Global Modernity? *European Journal of Social Theory*. 6/3. 275–92.
- Eder, Klaus in Willfried Spohn. *Collective memory and European identity: the effects of integration and enlargement*. London: Ashgate.
- European Council, 2001: Presidency Conclusions: European Council Meeting in Laeken, 14 - 15 December 2001. Brussels: European Council.
- Europe's right-wing parties meet near Vienna, urge Brexit. *Deutsche Welle*, dostopno prek <http://www.dw.com/en/europes-right-wing-parties-meet-near-vienna-urge-brexid/a-19339474> (15. julij 2017).
- Fligstein, Neil, Alina Polyakova, in Wayne Sandholtz, 2012: European Integration, Nationalism and European Identity. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 50. 106–122.

- Hansen, Peo, 2000: 'European citizenship', or where neoliberalism meets ethno-culturalism. *European Societies*. 2/2. 139–165.
- Hobsbawm, Eric John Ernest, 2012: *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Sophia.
- Jamieson, Lynn, 2002: Theorising identity, nationality and citizenship: Implications for European citizenship identity. *Sociológia*. 34/6. 507–532.
- Jenkins, Brian in Spyros A. Sofos, 1996: *Nation and identity in contemporary Europe*. London: Routledge.
- Kern, Vera in Carla Bleiker, 2017: Pulse of Europe - a wake-up call for the continent. *Deutsche Welle*, dostopno prek: <http://p.dw.com/p/2XWw> (25. junij 2017).
- Lähdesmäki, Tuuli, 2012: Rhetoric of unity and cultural diversity in the making of European cultural identity. *International Journal of Cultural Policy*. 18/1. 59–75.
- Lundestad, Geir, 1986: Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952. *Journal of Peace Research*. 23/3. 263–277.
- Maas, Willem, 2007: The evolution of EU citizenship. V: *Making History: European Integration And Institutional Change At Fifty*. (ur. Sophie Meunier in Kathleen R. McNamara). Oxford: Oxford University Press. 231–246.
- Manners, Ian, 2006: Normative power Europe reconsidered: beyond the crossroads. *Journal of European Public Policy*. 13/2. 182–199.
- Milward, Alan Steele, 2010: *The European rescue of the nation-state*. London: Routledge.
- Nederveen Pieterse, Jan, 1991: Fictions of Europe. *Race & Class*. 32/3. 1–10.
- Nougayrède, Natalie, 2017: The EU should rebrand itself as the protector of its nations. Dostopno prek <https://www.theguardian.com/commentis-free/2017/mar/24/eu-protector-member-nations-nationalism-europe> (15. julij 2017).
- Pace, Michelle, 2007: The Construction of EU Normative Power*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 45/5. 1041–1064.
- Raley, Harold C., 1971: *José Ortega y Gasset: philosopher of European unity*. Alabama: University of Alabama Press.

- Schuman, Robert, 2015 [1950]: *The Schuman Declaration of 9 May 1950*. Brussels: European Commission.
- Shore, Cris, 2000: *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Smith, Anthony D., 1991: *National identity*. Reno: University of Nevada Press.
- Teasdale, Anthony, 2017: *Lisbon Strategy and Europe 2020*. Penguin, dostopno prek http://penguincompaniontoeu.com/additional_entries/lisbon-strategy-and-europe-2020/ (30. junij 2017).
- Tindemans, Leo, 1975: European Union. Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council. *Bulletin of the European Communities, Supplement 1/76*.
- Tusk, Donald, 2017: *Tusk Ceremony Rome Speech European Council*. Dostopno prek <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25-tusk-ceremony-rome-speech/> (25. junij 2017).
- Wiener, Antje, 1997: Making sense of the new geography of citizenship: Fragmented citizenship in the European Union. *Theory and Society*. 26/4. 529–560.
- Wolf, Eric Robert, 1999: *Evropa in ljudstva brez zgodovine*. Ljubljana: Studiorum Humanitatis.